

Источники и литература:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. / О. С. Ахманова. – М. – 1966. – 605 с.
2. Къырымтатар халкъ йырлары. [Тертип этк. Бахшиш И., Налбандов Э.]. – Акъмесджит : «Таврия», 1996. – 437 с.
3. Къырымтатар халкъ масаллары. [Тертип этк. Джаманакълы К., Усеин А.]. – Акъмесджит : «Къырымдевокъупеднешир», 2008. – 380 с.
4. Серебренников Б., Гаджиева Н. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Учебное пособие для вузов. / Б. Серебренников, Н. Гаджиева. – Баку : «Маариф», 1979. – 302 с.
5. Чобан-заде Б. Меним языларым. Шиирлер ве икяелер. / Б. Чобан-заде. – Акъмесджит : «Гарпан», 2009. – 300 с.
6. Coşkun V. Özbek Türkçesi Grameri. Ankara : TDK, 2000. – 292.
7. Jankowski H. Gramatyka Języka Krymskotatarskiego. Poznan : UAM, 1992. – 398.
8. Sarıkaya M. Azerbaycan Türkçesinde Geniş Zaman ve Şimdiki Zaman Çekimleri ile Güney Azerbaycan Türkçesindeki Örnekler. Kayseri: TÜBİAR EÜ, 2001. – S. 272–293.
9. Yüksel Z. Kırım Tatarcasında Geniş Zaman İfadesi Veren Sıfat-Fiiller // *Emel*, 1997. – No222. – S. 22–34.
10. Yüksel Z. Kırım Tatar Türkçesi Grameri. Ses ve Şekil Bilgisi. Ankara:SEK Yay. : 2005. – 521.
11. [Электронный ресурс] Режим доступа к журн. : http://knowledge.allbest.ru/languages/3c0a65625a2bd78b4c43b88521216d26_0.html
12. [Электронный ресурс] Режим доступа к журн. : <http://www.limasollunaci.com/simple-present-tense/ingilizce-genis-zaman/>

Ишук М.В.**УДК 808.3****ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ВІДАД'ЕКТИВНИХ СУФІКСАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕПОВНОГО ВИЯВУ ОЗНАКИ**

Анотація. У статті описані словотвірні типи відад'ективних прикметників на позначення неповного вияву ознаки, зокрема суфіксальні утворення з -ав- (-яв-), -ляв-, -орляв-, -ощав-, умови поєднання словотворчих компонентів, особливості наголошування похідних одиниць.

Ключові слова: відад'ективні прикметники, твірні слова (основи), дериват, словотвірні компоненти, словотвірне значення, похідні прикметники.

Аннотация. В статье описаны словообразовательные типы прилагательных с компонентами архи-, ультра-, супер-, экстра: семантико - структурные особенности, акцентуация.

Ключевые слова: производящие слова, производные прилагательные, словообразовательное значение, ударение.

Summary. The paper studies the derivation of adjectives with borrowed prefixes архи-, ультра-, супер-, екстра- that indicate increased expression of intense feature. These prefixes are attached mainly to derivatives qualifying adjective, and occasionally to the relative. The greatest activity is shown derivational prefixes and ultra archives, they are free to join the Ukrainian proper adjective, other prefixes are unproductive. Scope of use derivatives mainly analyzed artistic and journalistic style, at least - the scientific and colloquial. Borrowed prefixes are often in connection with the Ukrainian synonymous prefixes нре-, над-, най-, цонай-, якнай-. All derivatives with borrowed prefixes retain emphasis derivative adjective.

Keywords: adjectives producing (motivating) word (base), derivative, word formation components derivational value derived adjectives.

Лексика української літературної мови, як і будь-якої мови, постійно поповнюється новими словами. Причинами появи нових слів є економічний прогрес суспільства, глибокі якісні зрушення у матеріально-технічній базі, інтенсифікація суспільного виробництва, підвищення його ефективності. Бурхливий розвиток науки, техніки, культури, виробництва зумовив появу нових предметів, явищ, ознак, дій, яким треба дати назви. Потреба номінації здійснюється двома шляхами: шляхом утворення нових мовних одиниць (слів) на базі вже існуючих у даній мові, використовуючи власні словотвірні ресурси, і шляхом запозичення потрібних лексем з інших мов. Збагачення словникового запасу сучасної української літературної мови відбувається за рахунок словотворення, запозичення з інших мов незначні.

Постановка проблеми. Завдання мовознавства на даному етапі – всебічно і глибоко вивчити закономірності творення і функціонування нових лексичних одиниць мови. Глибоке вивчення словотвірної семантики і структури відад'ективних прикметників у системі словотворення української мови є одним з важливих завдань дериватології. Розв'язання цих питань допоможе глибше розкрити закономірності розвитку системи словотворення прикметників і всієї словотвірної системи української мови, виявити тенденції розвитку тих чи інших словотвірних типів.

Мета дослідження: визначити й описати словотвірні типи відад'ективних прикметників з суфіксами -ав- (-яв-), -ляв-, -орляв-, -ощав-, що позначають неповний вияв ознаки, семантичний взаємозв'язок мотивуючих і мотивованих основ, словотвірне значення, функціонування та акцентуацію похідних з названими суфіксами.

Відад'ективні прикметники, які позначають неповний послаблений вияв ознаки, утворюються в українській мові, як і в російській, найчастіше від основ якісних прикметників за допомогою суфіксів, префіксів і префіксоїдів. Ці прикметники утворюють досить чисельний лексико-семантичний розряд, у якому переважають суфіксальні утворення.

Для утворення суфіксальних прикметників, які позначають неповний вияв ознаки в українській мові використовуються зменшувально-нейтральні суфікси -уват- (-юват-), -куват-, -ав- (-яв-), -орляв-, -ощав-, -аст- (-яст-), -ист-. Ці суфікси, маючи спільний семантичний елемент (неповнота вияву ознаки), відрізняються один від одного ступенем вияву ознаки і продуктивністю.

Для творення прикметників на позначення неповного вияву ознаки найчастіше використовується суфікс -уват- (-юват-), напр.: блакитнуватий, твердуватий, густуватий, кислуватий та ін. Суфікс -ав- (-яв-) характеризується дещо меншою продуктивністю і регулярністю, ніж -уват- (-юват-). Нами аналізується трохи більше 40 похідних, а коло основ, з якими поєднується цей суфікс, семантично і кількісно обмежене, але проявляє активність, зокрема 4 прикметники вперше реєструються в одинадцятитомному СУМ (лисавий, повнявий, рудявий, молодявий).

Крім похідних з суфіксом -ав- (-яв-), зафіксованих у словниках, майстри художнього слова часто вживають утворення з цим суфіксом, які ще не стали загальноживаними, напр.: тощава папка (О.Гончар), вода теплава (П.Загребельний), блакитняві плями (Є.Гуцало), плутаник легкавий, прегіркава полинова сила (І.Драч).

Про словотвірне значення суфікса -ав- (-яв-) в українській мові існують різні думки:

- суфікс -ав- (-яв-) означає менший ступінь або частковість прикмети, вираженої основою: білявий, жовтавий;
- суфікс -ав- (-яв-) передає наближення до означуваного початковою основою: золотавий, чорнявий;
- за допомогою суфікса -ав- (-яв-), якщо він синонімічний суфіксові -уват- (-юват-), твориться синтетична форма недостатнього ступеня інтенсивності ознаки: зеленявий-зеленуватий, синявий-синюватий.

Очевидним є те, що суфікс -ав- (-яв-) виражає неповний вияв ознаки, це відзначають усі мовознавці.

Дискусійним же залишається питання про ступінь вияву ознаки.

Наші спостереження і аналіз мовного матеріалу показують, що похідні з суфіксом -ав- (-яв-) мають значення неповного вияву ознаки і розподіляють між двома словотвірними типами.

1. Прикметники зі значенням «такий, у якому ознака, названа мотивуючим словом, наявна не в повній, але у значній мірі і наближається до значення свого мотивуючого». За цим словотвірним типом утворені деривати, які позначають колір, смак, відчуття, напр.: блідавий – «не зовсім блідий, близький до блідого», холоднавий – «не зовсім холодний, близький до холодного, прохолодний», напр.: Він ходив далі і все висав всіма порами нові хвилі холодної п'їтьми (І. Франко).

Суфікс -ав- (-яв-) є синонімом до суфікса -уват- (-юват-), але характеризується більшою інтенсивністю ознаки, ніж похідні з суфіксом -уват- (-юват-). Якщо прикметники з -уват- (-юват-) мають значення неповного, незначного вияву ознаки, яка є в незначній кількості і називають тільки відтінки кольорів, то деривати з -ав- (-яв-) називають ознаку, яка є близькою до ознаки, названої мотивуючим прикметником, є основою, напр.: чорнявий – «який має чорне, темне волосся, чорноволосий»; За матір'ю вийшла дочка, така чорнява, як і мати, гарненька, з білим, трохи коротким лицем, з темними карими очима (І. Нечуй-Левицький).

2. Прикметники зі значенням «такий, який має в достатній мірі ознаку, названу твірним словом». За цим словотвірним типом утворені деривати, які означають зовнішні особливості людини і тварини, щодо кольору, фізичних якостей, форми, напр.: білявий – «який має світле волосся, біловолосий», рославий – «те саме, що рослий» та ін.

Значення похідних з -ав- (-яв-) уточнюється і конкретизується словами трохи, дуже, не дуже, якийсь та ін., напр.: волосся, трохи рудава (М.Коцюбинський), барва якась смаглява (Л.Мартович), «Той, що греблі рве» - молодий, дуже білявий (Леся Українка), хлопець не дуже рославий (А. Кримський).

Вживання прислівників дуже, не дуже з похідними на -ав- (-яв-) свідчить про те, що ці утворення не ідентичні дериватам на -уват- (-юват-). Нами не зареєстровано жодного випадку вживання названих прислівників з прикметниками на -уват- (-юват-). Це і зрозуміло, бо інакше це заперечувало б значення суфікса.

Прикметник слащавий, зафіксований у шеститомному УРС, семантично мотивується прикметником, а структурно – іменником сласть, який у сучасній українській мові уже не вживається. Втративши своє мотивуюче, дериват слащавий почав вживатися рідше, переважно в розмовному мовленні, і в 11-титомному СУМ, а також пізніших виданнях словників не фіксується.

У сучасній українській літературній мові не поєднуються з суфіксом -ав- (-яв-) прикметники, які позначають вагу, розмір, психічні особливості, склад розуму, характер та ін. А прикметники цих семантичних груп, які можуть поєднуватися з названим суфіксом, не завжди утворюють похідні з цим формантом. Наприклад, не утворюють похідних з суфіксом -ав- (-яв-) деякі прикметники, що позначають колір (блакитний, бурий, голубий, коричневий, ліловий, рижий, рябий, рожевий, сизий, сідий, світлий, ясний), але від основ цих прикметників утворюються похідні з суфіксом -уват- (-юват-); зафіксовано похідне холоднавий, але відсутні подібні утворення від прикметників цієї семантичної групи (гострий, в'язкий, душний, мокрий, м'який, сухий, тупий, твердий, теплий та ін.); наявний дериват солонкавий, але нема аналогічних утворень від інших прикметників цієї семантичної групи (гіркий, кислий, прісний, солоний, терпкий та ін.). Очевидно, тут діють обмеження різного характеру, і перш за все – словотвірного, адже всі перераховані прикметники, які не поєднуються з суфіксом -ав- (-яв-), утворюють похідні з суфіксом -уват- (-юват-), порівн.: кислуватий, солонуватий, пріснуватий.

Відад'єктивні прикметники з суфіксом -ав- (-яв-) утворюються найчастіше від непохідних якісних основ (біл-ий – біл-явий, жовт-ий – жовт-авий, руд-ий – руд-авий, руд-явий, син-ий – син-явий і син-ав-ий та

ін.). Невелика кількість аналізованих прикметників, як і прикметників з -уват- (-юват-), утворено від якісних основ, які мають у своєму складі суфікси -к-, -л-, -н-, напр.: солод-к-ий – солодк-авий, рос-л-ий – росл-авий, холод-н-ий – холодн-авий та ін.

Треба відзначити, що у сучасній українській літературній мові при творенні відад'єктивних прикметників за допомогою суфікса -ав- (-яв-) відбувається чергування кінцевих твердих і м'яких приголосних основи. Так, прикметники золотий, злотий, темний, молодий, солодкий, блідий, основи яких закінчуються на тверду приголосну [д], [н], [т], [к], поєднуючись з суфіксом -ав- (-яв-), зберігають твердість кінцевої приголосної фонем (золотавий, темнавий, моложавий, солодкавий, блідавий). Частина прикметників, основи яких закінчуються тими ж твердими приголосними, має паралельні утворення з твердою і м'якою основою, напр.: зеленавий і зеленявий, жовтавий і жовтявий, рудавий і рудявий, червонавий і червонявий та ін. Винятком є лише прикметник чорний, тверда основа якого, поєднуючись з суфіксом -ав- (-яв-), змінюється на м'яку і не має твердого варіанту (чорнявий).

Прикметник синій, основа якого закінчується на м'яку приголосну [н'], має паралельні утворення – син-явий і син-авий.

У прикметниках з кінцевими твердими приголосними [л], [р], [с] у процесі словотворення відбувається чергування цих приголосних з відповідними м'якими фонемами, напр.: біл-ий – біл'-авий, кругл-ий – кругл'-авий, хир-ий – хир'-авий.

Стосовно паралельних утворень нормативним доречно вважати, на наш погляд, збереження перед суфіксом -ав- (-яв-) кінцевих твердих або м'яких приголосних твірної основи. Друге із утворень, за даними СУМ, майже завжди належить до розмовної, діалектної або рідко вживаної лексики, напр.: зеленявий – рідко, рудявий – розмовне та ін. Прикметник синавий СУМ фіксує без позначки «рідко», але значення його витлумачується через дериват синявий.

Суфікс -ав- (-яв-) приєднується безпосередньо до кінцевої приголосної фонемі твірної основи, тільки у прикметнику моложавий відбувається чергування приголосних (молод-ий – молодж-авий).

Наголос у похідних з -ав- (-яв-) майже завжди на суфіксі: золотавий, темнавий, щуплявий. Винятком є прикметники синявий, хірявий. Перший вживається з подвійним наголосом (сін'явий), другий – зберігає наголос твірної основи (хірявий).

Отже, від основи якісних прикметників за допомогою суфікса -ав- (-яв-) утворюються похідні за двома словотвірними типами. Суфікс, як правило, приєднується безпосередньо до кінцевої приголосної основи, лише зрідка відбувається чергування твердих і м'яких приголосних основи та чергування приголосних. У похідних прикметниках наголошується суфікс. Сфера функціонування дериватів з суфіксом -ав- (-яв-) – художня література, публіцистика, розмовне мовлення.

У системі творення відад'єктивних прикметників існують і непродуктивні словотвірні типи. До непродуктивних ми відносимо ті типи, за якими утворено невелику кількість похідних (не більше 5) і за якими уже не утворюються нові лексеми. Це словотвірні типи із складними суфіксами -ляв-, -орляв-, -ощав-.

За допомогою суфікса -ляв- від основи прикметника утворено лише одне похідне – хирлявий. Цей дериват, як і багато віддіслівних утворень з цим суфіксом (пор.: вертлявий, хитлявий та ін.), називає ознаку, яка міститься в достатній кількості, напр.: хирлявий хлопець (Є.Гуцало), хирляве селище (О. Досвітній), хирлява зелень (О. Копиленко). Прикметник хирлявий, як і хирявий, утворено від основи мотивуючого хирий. Обидва похідні мають значення «такий, що називає повну ознаку, названу твірним словом», напр.: хирлявий – те саме, що хирний; За плугом дріботів маленький, хирлявий Охрім з обмотаною рушником шиєю, хрипів, повиснувши на чепігах (Г.Тютюнник).

У «Малорусько-німецькому словарі» зафіксовані також прикметники сухлявий і сивлявий, які належать до діалектної лексики і функціонують у південно-західних говорах України.

Всього два прикметники утворено з допомогою складного суфікса -орляв- (сухорлявий, худорлявий) від основ синонімічних прикметників (сухий, худий). Ці прикметники називають зовнішні особливості людини, тварини, предметів, і мають значення «такий, що міститься (наявний) у достатній кількості», пор.: сухорлявий Семен (М. Коцюбинський), сухорляве кукурудзиння (Остап Вишня). Суфікс -орляв- приєднується безпосередньо до кінцевої приголосної основи непохідних якісних прикметників, напр.: сухорлявий – має значення «такий, який називає твірна основа» сухорлявий на вигляд; Вона була сухорлява, худенька, бліда (Ю. Збанацький). Аналогічну словотвірну і семантичну структуру має і прикметник худорлявий. У названих похідних наголошується другий склад суфікса.

Функціонально, семантично і структурно близькі до похідних з суфіксом -орляв- є деривати з суфіксом -ощав- (порівн.: сухощаві лица людей, сухощаві руки (Г.Тютюнник), які найчастіше використовуються у розмовному мовленні та художній літературі.

Отже, для утворення прикметників на позначення неповного вияву ознаки використовуються продуктивні й непродуктивні словотвірні суфікси, які приєднуються до похідних і непохідних основ якісних прикметників. Найчастіше словотвірні суфікси приєднуються безпосередньо до кінцевої приголосної твірної основи, лише деякі утворення з -ав- (-яв-) супроводжуються чергуванням кінцевих твердих і м'яких приголосних основи. Майже завжди наголошується суфікс.

Джерела та література:

1. Баранник Д. Х. Лексико-граматичні категорії якісних прикметників. – В кн. : Лінгвістичний семінарій. Тези доповідей. – Дніпропетровськ, 1966 – С. 29–32.
2. Бондаренко С. Ф. Суфіксальне творення прикметників. – Українська мова і література в школі, 1966, №4 – С. 56–60.

3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. Граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська ; За ред. І. Вихованця. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с. – Бібліогр. : С. 391–398.
4. Городенська К. Г. Префіксально-суфіксальний словотвір. – В кн. : Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук.думка, 1979 – С. 285–313.
5. Грищенко А. П. Суфіксальний словотвір прикметників. – В кн. : Наук.думка, 1979 – С. 119–170.
6. Іщук М. В. Семантико-структурна характеристика відад'єктивних прикметників з суфіксом -уват- (-юват-). – Українське мовознавство. – 1980. – Вип.8 – С. 107–112.
7. Словник української мови. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980.

Киримов Т.

УДК 929:821(=512.19)-2.09,

КЛЮЧЕВЫЕ ЭТАПЫ ЖИЗНЕННОГО И ТВОРЧЕСКОГО ПУТИ

СПОДВИЖНИКА КРЫМСКОТАТАРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ Я.Н. БАЙБУРТЛЫ

***Аннотация.** В статье делается анализ творческого наследия деятеля крымскотатарской культуры и литературы первой трети XX века Я.Н. Байбуртлы. Здесь, впервые в научный оборот вводятся некоторые био-и библиографические данные, историографические оригинальные тексты, транслитерированные с арабской и латинской письменности на кириллическую графику. Раскрывается важность книгоиздательской и просветительской работы подвизника в Крыму. Определяется перспективность изучения жизненного пути личности.*

***Ключевые слова:** крымские татары, образование, культура, традиции.*

***Анотация.** У статті робиться аналіз творчої спадщини діяча кримськотатарської культури і літератури першої третини XX століття Я.М. Байбуртлы. Тут, вперше в науковий обіг вводяться деякі бібліографічні дані, історіографічні оригінальні тексти, транслітеровані з арабською і латинською писемності на кириличну графіку. Розкривається важливість книговидавничої та просвітницької роботи подвизника в Криму. Визначається перспективність вивчення життєвого шляху особистості.*

***Ключові слова:** кримські татари, освіта, культура, традиції.*

***Summary.** In the article is given the trial analysis of the Crimean Tatar culture and literature activist Y.N. Bayburtly's creative heritage of the first third of the XX century. There are some biographic and bibliographic data; historiographical original texts which transliterated from Arabic and Latin literary texts in Cyrillic script are introduced in the scientific revolution first time. Some interesting fragments by historiography from work Y.N. Bayburtly translated from Crimean Tatar to Russian language for illustration.*

In the article is opened the importance of writing and education activities of fellow-fighter Crimean state period. In this work determined the prospect learning course of life the personality in such humanities, as: linguistics, study of literature, theatre, pedagogy, history, publishing of books.

***Keywords:** the Crimean Tatars, education, culture, tradition*

Невзирая на высокие достижения в сфере просвещения, языка и литературы, а также награду, присужденную Императорским Русским географическим обществом в 1913 г. жизнь и деятельность Яхъий-Наджи Байбуртлы сегодня остается недостаточно изученной. Лишь некоторые фрагментарные данные о характере творческой личности сподвижника культуры встречаются в работах, освещающих культурную жизнь Крыма в конце XIX – начале XX века. Причем, наряду с работниками просвещения, как У. Боданинский, О. Акчокраклы, У. Арбатлы, Дж. Меинов, А. Одабаш, У. Балич, Б. Эмекдар, Дж. Керменчикли, А. Озенбашлы – Яхъя Наджи Байбуртлы занимает важное место в формировании этнопедагогических и литературных традиций. Таким образом, сегодня среди наиболее примечательных изданий, где в той или иной мере упоминается его имя можно назвать «Библиографический указатель печатных книг, статей и произведений на крымскотатарском языке». Составитель указателя проф. И. Керимов впервые знакомит читателей с библиографическим перечнем печатных изданий и публикаций на крымскотатарском языке с 1618 по 1944 годы. Дает обширные комментарии к творчеству и псевдонимам отдельных авторов довоенного периода. Здесь, мы находим алфавитный список литературно-критических и учебно-методических трудов, опубликованных Я. Байбуртлы в Крыму. Встречаются и переведенные им на крымскотатарский язык произведения русской и зарубежной классики. Это, например, «Джарулгъач» /«Джарылгач»/ (Житков Б., 1929), «Эмджечигим» /«Дяденька»/ (Житков Б., 1929); «Хиндистаннынъ кечильмез орманларында» /«В непроходимых джунглях Индии»/ (Дмитриев С., 1930); «Тавшан» /«Заяц»/ (Перельгин, 1909); «Тарихтен эвельки бала» /«Приключения доисторического мальчика»/ (Д'Эрвили Э., 1930) и др.

Не менее интересным справочным изданием является книга «Деятели крымскотатарской культуры (1921-1944)», составленная историком Д. Урсу. Здесь, можно вкратце ознакомиться с основными вехами творческого пути Байбуртлы. К списку упоминаний о сподвижнике культуры можно отнести и газетную статью дочери писателя Нияр Байбуртлы «Бадам акъкъында бир-къач сёз» /Несколько слов о моем отце/ (1990) [7; 9; 11; 13]. С другими, правда, иногда перекликающимися между собой фактографическими данными можно ознакомиться в трудах Н. Яблоновской, Р. Аирчинской, Э. Абибуллаевой [1; 2; 15; 16]. Итак, появившийся на свет в 1876 году в узких улочках старинного крымского города Бахчисарай сын Сулеймана – Яхъя, начальное образование получил в местной школе. После усовершенствовал познания в престижных учебных заведениях Стамбула и Одессы. По возвращению в Крым на протяжении 1902-